

DE ZAAK VAN BRAKEL IN 1688,

DOOR

W. GEESINK.

Een Rotterdamsch regent uit het laatst der 17^e en het begin der 18^e eeuw, die de lezing van Brakels «Redelyke Godsdienst» heeft ondernomen, zal in negen van de tien gevallen deze taak niet ten einde gebracht hebben, zonder nu en dan merkbaar te zijn ontsticht. Want, hoewel dit prettigste en meest populaire handboek voor dogmatiek en moraal, dat ooit ten onzent is geschreven en aan zijn goede eigenschappen niet minder dan twintig drukken heeft te danken, met recht tot de stichtelijke literatuur wordt gerekend, kan het niet worden ontkend, dat het uitdrukkingen bevat, die voor een regentenziel dier dagen bepaald choquant zijn.

Dit geldt van die plaatsen, waarin gehandeld wordt over de verhouding van Kerk en Staat.

Wij weten toch, dat ook na het compromis van 1618, waarop de worsteling tusschen deze machten in den tijd van het Bestand was uitgelopen, de beide partijen volstrekt niet gezind waren het zwaard in de scheede te laten roesten. Terwijl toch de kerkelijken het «jus circa sacra» van den Staat gaarne erkenden, hadden zij heel wat te doen om de aanvallen af te slaan, die de poli-

tieken zich telkens op het «jus in sacra» veroorloofden. De beide richtingen, waarvan de eene zich kon beroepen op Barnevelt en Wtenbogaert, de andere op Trigland en Voetius, geraakten ook na de nederlaag der Remonstranten telkens slaags.

De Rotterdamsche overheid uit den tijd van Brakel moet in doorsnede genomen tot de eerste, hij zelf zeer beslist tot de tweede richting gerekend worden. In zijn standaardwerk toont hij zich een goed leerling van Voetius.

Aanstootelijk moet het voor een lezer van dat werk, als ik boven een noemde, dus wel zijn geweest, wanneer zijn oog viel op uitspraken als deze: «*In* ofte *over* de Kerke moet de minste heerschende macht niet zijn, noch van Overheden, noch van yemant anders, daar is Jezus alleen Koning, maar alles wat de Overheden doen moeten is *omtrent* de Kerke. *In* ende *omtrent* scheelt zeer veel. Een Overheyt heeft magt *omtrent* het Houwelyk, maer niet *in* het Houwelyk: *Omtrent* de Huyshoudinge, maer niet *in* de Huyshoudinge: Soo ook *omtrent* de Kerke, maer niet *in* de Kerke». — Zulk een op den voorgrond stellen van het beginsel der souvereiniteit in eigen kring ging velen juist met betrekking tot de Kerk zeker te ver. En al was de wetenschap, dat Brakel zich de verwezenlijking van zijn ideaal: «dat de Kerk geen overlast sal hebben van eenige overheyt», blijkens zijne *Verklaring van de Openbaring*, die hij als toegift achter zijn boek had geplaatst, eerst voorstelde in het duizendjarig rijk, wel in staat de donkere wolk, die zich op het magistrale voorhoofd had gelegerd, te doen verdwijnen, de herinnering aan wat hij nog niet zoo lang geleden te Rotterdam had ondervonden, hield die wolk terug.

Het was niet zonder opzet, maar uit het leven gegrepen, dat Brakel in zijn werk schreef, dat de overheden geen macht hadden «Godtsalige in Leer en Leven onberispe-

lijk en wettigh van eene Kerke beroepene tot Leeraars, als Heer ende Meester over de Kerke te improberen, de beroepinge te annulleren ende te vernietigen». Reeds in de eerste uitgave der «Redelyke Godsdienst», die in 1700 verscheen, staat dit te lezen en juist een dozijn jaren vroeger had de regeering van Rotterdam zoo gehandeld en was Brakel er tegen opgekomen.

Wij willen daar iets van verhalen.

Het was in het begin van 1688, dat de Rotterdamsche Kerkeraad in de vacature van Petrus Tilenius een beroep had uitgebracht op David Crombrugge, vroeger predikant te Delfshaven en sedert 1686 te Utrecht. Hoewel nu Crombrugge een man van onbesproken levenswandel was en tot zijn dood in 1705 te Utrecht een geacht man is geweest, werd dit beroep door de Rotterdamsche regeering afgekeurd en wel zonder redenen op te geven.

Zulk eene handelwijze der stedelijke magistraten was volstrekt niet zeldzaam. Vooral in groote steden, zooals te Amsterdam en te Leeuwarden, werden beroepingen, op waardige mannen uitgebracht, gansch willekeurig geimprobeerd en nog in 1702 handelde de Rotterdamsche regeering evenzoo met betrekking tot het beroep door den Kerkeraad op den bekenden Bernardus Smytegeld van Middelburg uitgebracht. De politieken en zoo ook die van Rotterdam waren gewoon zich voor dit hun doen te beroepen op de Dordsche Kerkenorde van 1619, waar in het vijfde artikel gesproken werd van een «by den Magistraet van de plaetse respectivelyk geapproveerd worden». De kerkelijken en zoo ook Brakel meenden, dat dit artikel echter geïnterpreteerd moest worden uit het vierde artikel van de Haagsche Kerkenorde van 1586, waarin achter deze zelfde woorden tusschen haakjes stond: «dewelke sy sullen aengegeven worden, om te vernemen of sy hares *Levens ofte Borgerlycken wandels*

halven eenighe Wettelijcke oorsaecke heeft te weder spreken.» Volgens hen kan van improbatie alleen sprake zijn, indien de levenswandel van den beroeper berispelijk is en was improbatie, zonder opgave van redenen, altijd een onrecht tegenover de Kerk.

Het schijnt, dat dit vooral in 1688 te Rotterdam eene groote spanning heeft veroorzaakt tusschen Kerk en Stadhuis, althans de vacature is niet voor het begin van 1690 vervuld.

In de eerste dagen dezer spanning meende Brakel, die sedert 1683 te Rotterdam predikant was, de zaak op den preekstoel te moeten brengen. Hij deed het op een Zondagmorgen — den 25 Juli 1688 — in de Groote Kerk en wel in een preek over Psalm II vs. 6: *Ik doch hebbe mijnen Konink gesalft over Zion, den bergh mijner heyligheyt.* In deze preek stelde hij zijn hoorders de vraag: «Of het den Overheden als Overheden door een Goddelijk Recht toekomt, ofte van Godts wegen geoorloft is, een Leeraar, die wettigh van Godts Gemeynte verkoren is, sonder redenen aan de Gemeynte te geven, maar met autoriteyt na haar welbehagen te improberen, de Beroepinge te annulleren, ende de Gemeynte te doen treden tot Beroepinge van een ander?» Gelijk te verwachten was, werd deze vraag met een beroep op Gods woord, het algemeen gevoelen der gereformeerde Kerk, de Nederlandsche Geloofsbelijdenis en de beroemdste theologen van zijn tijd door Brakel in ontkennenden zin beantwoord.

Heel het werk van approbatie door de Overheid noemde hij met zijn leermeester Voetius, een «lastig en periculeus werk». Wat de Dordsche Kerkenorde er van zeide, moest geïnterpreteerd worden uit de Haagsche. De Overheid had alleen te vragen naar leven en burgerlijken wandel. Eigenlijk wilde Brakel van zulk een approbatie niets weten. Om bijzondere redenen, zegt hij, is het dan ook in de

kerkenorde opgenomen, eerst om de factie van Leycester «met welke veele Predikanten te verre ingezeylt waren tot groote prejudicie van de vryheyt des Landts, en daar na om de Remonstrantsche factie, die tegen het huys van Orange gekantet waren». En, voegde Brakel, doelende op het compromis van 1618, er aan toe, «'t is wel te denken, dat de Remonstranten het alles aan de Overheden willende overgeven, de andere misschien wat te veel toegevende zijn geweest, om de Overheden niet te stuyten».

Van deze kerkrechtelijke tijdpreek zou Brakel niet veel genoeg belevén. Zijne overtuiging was hem echter wel een offer waard.

Reeds den volgenden Maandag kwam de zaak in de Vroedschap, waar een commissie, bestaande uit de Heeren van Zoelen, Roosmale, Timmers en van Nyevelt werd benoemd om haar met Burgemeesteren nader te onderzoeken. Brakel stelde aan deze commissie nog dienzelfden dag een afschrift van dat gedeelte van zijn preek ter hand, waarin hij de vraag naar de improbatie had behandeld, doch onder de nadrukkelijke verklaring, dat de heeren het niet als Overheidspersonen, maar als leden der publieke gereformeerde Kerk van hem ontvingen. De commissie, reeds niet gunstig gestemd door wat zij van personen, die onder het gehoor van Ds. Brakel waren geweest, had vernomen, las het stuk, oordeelde, dat de schrijver in eerbied voor zijne Overheid te kort was geschoten en adviseerde in de Vroedschapsvergadering van Dinsdag 27 Juli tot provisioneele schorsing met verlies van stadstractement. Dit advies werd een besluit en tevens zagen de zelfde heeren zich een vernieuwd onderzoek opgedragen,

Wijl provisioneele schorsing meebracht, dat Brakel zich tijdelijk van allen kerkedienst had te onthouden, kon hij er op zijn standpunt niets anders in zien, dan een ver-

nieuwde inbreuk op het «jus in sacra». Trouwens hij zou met zijn verleden hebben moeten breken, indien hij er anders over had gedacht.

Reeds zes jaren vroeger, tijdens hij predikant te Leeuwarden was, had hij voor een dergelijk geval gestaan. Zijne uitlating op de Friesche Synode van 1682, naar aanleiding van de zaak van Koelman, dat geen politieke overheid macht had een predikant te deporteren, had hem toen met de Staten van Friesland in moeilijkheid gewikkeld. De zaak was zelfs zoo hoog gelopen, dat de heeren hem, ten spijt van zijn beroep op een schrijven van de Classis van Walcheren aan de Generaliteit, waarin de macht om den mond eens predikants te openen of te sluiten, een recht werd genoemd, hetwelk Christus voor zijne Gemeente verworven had, — voor vier weken hadden geschorst. Doch Brakel had zich den mond niet laten sluiten, maar zijn predikdienst waargenomen en toen waren de EdelMogenden, ziende dat zij te ver waren gegaan, plotseling van houding veranderd. Zij hadden slechts geëischt, dat Brakel eenige schuldbelijdenis zou doen over de wijze, waarop hij zich als voorzitter van de Synode had uitgedrukt, en toen hij daarop was komen zeggen dat, zoo hij «naar der Staten oordeel», ergens in te kort geschoten was, zij hem zulks ten goede mochten houden, hadden zij de zaak verder laten rusten.

Zijne houding tegenover de Rotterdamsche regeering is dan ook in overeenstemming met die te Leeuwarden, want, niettegenstaande hij Dinsdags was geschorst, trad hij Woensdags voor de Gemeente op.

Maar de Rotterdamsche Magistraat van 1688 had op het stuk van kerkrecht andere begrippen dan de Friesche Staten van 1682. Bovendien kwam Brakel al spoedig tot de droevige ervaring, dat op den Kerkeraad, die achter hem stond, in dezen strijd niet te rekenen viel. Vele

vrienden kwamen hem spreken en betuigden hun smart. Waarover zij dat eigenlijk kwamen doen, zegt Brakel niet, maar ik houd, met het oog op wat wij van den Rotterdamschen Kerkeraad straks zullen zien, de onderstelling niet voor al te gewaagd, dat de vrienden heel de houding van Brakel nu reeds betreurden en hem dat onverbloemd zullen hebben gezegd. Het kunnen voeren van een ideëelen strijd voor het recht behoort nu eenmaal niet tot de alledaagsche bekwaamheden en ik acht het zeer waarschijnlijk, dat zijn eerwaarde vrienden hem zullen hebben voorgerekend, dat al zijn strijden toch niets gaf, dat Crombrugge er toch niet mee in Rotterdam was te krijgen en dat hij dus het verstandigst deed met zich stil te houden. Brakel verhaalt ons, dat zijn gestel onder dit alles in de war raakte. Geen wonder, voor een man als hij was het dan ook om er ziek van te worden. Hij gevoelde behoefte aan rust, begreep dat een tijdelijk ontwijken van den strijd in de gegeven omstandigheden eisch van voorzichtigheid was en besloot voor eenige weken de stad te verlaten, na zelf door het optreden van andere predikanten in zijn beurten te hebben voorzien.

De commissie, het kort begrip van Brakels preek intuschen nader onderzocht hebbende en door zijn optreden in de weekbeurt niet zachter gestemd, rapporteerde in de vroedschapsvergadering, dat zij bij haar vroeger gevoelen bleef, waarop den 9 Augustus werd besloten, dat Wilhelmus à Brakel — het Ds. is er nu af — binnen vier weken aan de regeering «behoorlijke ende convenabele reparatie en satisfactie» zou hebben te doen of anders «voor een onwaardigh en inhabil burger, ende poorter deser stad werden gehouden ende (hem) de protectie ende inwoninge deser stede zyn ontseyd».

Op een Zaterdagmiddag in Augustus, twaalf dagen nadat dit besluit was gevallen, had Brakel, van zijn uitstapje

teruggekeerd, een onderhoud op Burgemeesterskamer. Het was daar, dat hij het drievoudig verzoek deed om — wat hij het liefst wilde — de zaak van de preek te laten rusten; hem van de resolutie van 9 Augustus met de gronden, waarop zij steunde, afschrift te geven en eindelijk een nadere omschrijving te mogen ontvangen van hetgeen de heeren onder het doen van reparatie en convenabele satisfactie verstonden. Burgemeesteren beloofden dit drievoudig verzoek aan de andere leden der regeering te zullen overbrengen.

Zoover ging alles goed, doch nu werd van Brakel meer geëischt dan hij op zijn standpunt doen mocht. Burgemeesteren toch spraken als hun vaste verwachting uit, dat hij zich zou onthouden van den predikdienst. Het was een moeilijk geval. De heeren voelden het ook en kleedden hun eisch in als een verzoek. Ja, zij drukten den prediker op het hart, dat hij toch, «om geen verdere, en meerder onlusten en verwyderinge in zyne sake te maken», het mocht nalaten. Meer konden Burgemeesteren zeker niet doen. Doch ook Brakel kon niet toegeven en «niet uyt hardhoofdigheyt, maer in gehoorsaemheyt aen zijn Meester en Heer» verklaarde hij dan ook liever voor goed de stad te willen verlaten, ja zijn leven te verliezen, dan zijn predikdienst na te laten. Gelijk in 1682 was hij ook nu overtuigd, dat de Overheid geen macht had «den mond eens predikants te sluiten».

Brakel vertrok.

Burgemeesteren waren door zijn antwoord in een vrij lastige positie. Gelukkig dat zij Ds. Grebber, «te dier uyre boven synde», bij de hand hadden. Dit zal wel afgesproken werk zijn geweest en Ds. Grebber door Burgemeesteren, die vooruit hadden gezien, wat er gebeuren zou, daar zijn geplaatst. Op een wenk van de heeren kwam zijn Eerwaarde als een echte deus ex machina

naar beneden en dank zij zijne tusschenkomst, werd een botsing tusschen Kerk en Stadhuis verhoed.

De ontknooping was aldus.

Op Burgemeesterskamer werd Brakels ambtgenoot «aengeseyt», dat hij zoo spoedig mogelijk een kerkeradsvergadering moest beleggen, die te zorgen had, dat in Brakels beurt op morgen werd voorzien en hem tevens het prediken werd belet. Grebber beloofde te zullen doen wat hij kon, haalde de Rotterdamsche kerkeradsleden bij elkaar, vergat natuurlijk Brakel en zag zijn ijverig pogen bekroond door een kerkeradsbesluit, «na lange en serieuze deliberatie» genomen, «dat sonder eenige censure over de persoon of de sake van D. Brakel te vellen, om seer veele sware en onvermijdelijke onheylen voor te komen, D. Brakel op morgen sal gelieven stil te zijn, en sijne beurte voor dit maal door yemant anders sal werden waargenomen».

Brakel werd door den Praeses en een ouderling met dit besluit in kennis gesteld. Zulk eene oplossing zal hij zeer zeker niet hebben verwacht. Er viel echter niets tegen te doen en hij verklaarde dan ook, dat hij zich aan het besluit van zijn Kerkeraad, hoewel hij het niet goedkeurde, zou onderwerpen. Naar zijn begrippen had een Kerkeraad wèl de macht den mond eens predikants te sluiten.

De eerwaarde Grebber liep eindelijk zoo snel mogelijk naar Burgemeesterskamer en stelde de heeren gerust.

't Was «des nanoens na ses uyren».

Laat ons nu zien, hoe het verder afliep met de van Brakel geeischte «reparatie en convenabele satisfactie», waarop men, ongezind de zaak te laten rusten, bleef aandringen. Den volgenden Maandag — 23 Augustus — besloot de Vroedschap, dat, met voorbijgang van het eerste lid van Brakels verzoek, het tweede: afschrift van de resolutie

van 9 Augustus, hem zou worden toegestaan en dat hem met betrekking tot het derde lid door Burgemeesteren zou worden aangezegd, dat hij «rondelijk» zou hebben te erkennen de macht der Rotterdamsche magistraat op het stuk van approbatie of reprobation; dat hij zijn leedwezen zou hebben te betuigen over zijn preek van 25 Juli en dat hij eindelijk beterschap voor het vervolg moest beloven.

Een geschreven verklaring door Brakel, in antwoord op dezen eisch, des Woensdags op Burgemeesterskamer overhandigd, kon evenmin als een tweede stuk, dat hij den 3 September was komen brengen, aan de heeren behagen. Zij oordeelden «hetselve soo satisfactor niet als (zij) wel hadden verwacht». Intusschen naderde de 7 September. Had Brakel voor dien dag de verlangde «reparatie ende satisfactie» niet betoond, dan schoot er voor de regeering niets anders over dan hem, wilde zij althans haar prestige niet verspelen, de stad te ontzeggen. Men voelde het bezwaarlijke hiervan en meende zooveel als mogelijk was te moeten toegeven. Op voorstel van Burgemeesteren werd nu besloten, te beproeven Brakel een door hen gesteld stuk te laten onderteekenen.

Het was van dezen inhoud:

1°. «Ick erkenne het jus majestatis circa sacra, dat is het recht der overheden, ende soo oock der overheid deser stad, omtrent de heijlige dingen int gemeen, als oock int bijzonder ofte particulier omtrent de beroepinge, approbatie ende improbatie der leraren in conformite van het Synodus Nationael gehouden tot Dordrecht 1618 ende 1619 en der kerckelijke ordre bij de Staten van den Lande geconfermeert art. 4 en 5, ende ben mij daer mede geheel conformerende.

2°. Indien inde voorz. predicatie eenige expressien ofte manieren van uijtdruckingen mogte zijn gebruijckt, dewelcke als wat hard ende aenstotelijk bij eenige mijner toe-

hoorderen buijten mijne intentie mogte zijn opgenomen, ofte eenigh misnoegen aende Ed.Groot Achtb. Regeringe deser stad mogte hebben gecauseert, sulx is mij van herten leet, ende versoecke haer Ed.Groot Achtb. tselve te willen oversien.

3°. Dat ik voornemens ben om onder den genadigen zegen Godes, ende bijstant sijnes Heiligen Geestes, soo hij genadelijk tot noch toe mij heeft gelieven te doen om omtrent de magistraet deser stad mij te gedragen in alle eerbied, respect, ende gehoorsaemheijt, ende het selvige als een voorname pligt der Christenen mijne toehoorderen, en dese gemeente voor te dragen ende inne te scherpen».

Brakel had wel geen bezwaar tegen den inhoud, doch meende om den schijn zelfs te mijden van een recht der Overheid *in* de Kerk te erkennen beter te doen met de verlangde verklaring in den vorm van een brief aan de heeren te geven. Met dezen brief (1), die vrij wel overeenkwam met het door Burgemeesteren opgestelde stuk, namen de heeren genoeg.

Zoo was dan de zaak als geeindigd te beschouwen, toen zij eenige weken later plotseling op nieuw begon. Terwijl Brakel toch zijn preek den 25 Juli in de Groote Kerk hield, was zij door sommigen opgeschreven. Een zekere Dirck Wessels had het stuk, «soo geraedtbraekt dat het nergens nae gelijkt», laten drukken en nog wel met de bijvoeging: «Soo als hy die heeft overgelevert aen de Achtbare Heeren, waer van hy verscheydene perioden heeft met voordagt afgelaten». Allerlei oordeelvellingen omtrent de zaak werden in woord en schrift, in en buiten Rotterdam verspreid. In dit alles zag Brakel eene groote

---

(1) Afgedrukt achter de door Brakel zelven bezorgde uitgave zijner preek, bl. 38.

noodzakelijkheid, die hem drong zijn preek in het licht te geven en in de eerste helft van October verscheen zij dan ook met een «Voor- en Nareden» bij Johannes Boekholt te Amsterdam onder den titel: «De Heere Jesus Christus Voor de Alleene ende Souveraine Koninck Over sijne Kercke Uytgeroepen in een verhandelinghe over Psalm II. vers 6.

Al spoedig werd Brakel weer op Burgemeesterskamer ontboden en hem zijn boekje, dat hij natuurlijk voor het zijne erkende, met niet al te vriendelijke blikken getoond. Burgemeesteren brachten de zaak daarop den 18 October in de Vroedschap, noemde het vooral om het voor- en nawoord »seer disrespectueus ende choquerende de autoriteit vande regeringe» en verzochten, dat de heeren na lezing een plan zouden beramen, hoe Ds. Brakel over deze handelwijze moest worden »gecorrigeert». Aan hen werd toen, met de heeren van Zoelen, Roosmale, Timmers en van Nyevelt weer opgedragen advies uit te brengen.

Nauwelijks was deze nieuwe procedure echter begonnen of van hooger hand kwam bevel haar te staken. Vijf dagen later toch ontvingen Burgemeesteren een brief van den Prins van Oranje met bevel de zaak van Ds. Brakel op te houden, tot dat Z.H. gelegenheid zou hebben daarover mondeling met hen te spreken. In de Vroedschapsvergadering van 25 October, waarin Burgemeesteren van dit schrijven kennis gaven, werd besloten, dat de Rotterdamsche afgevaardigden naar de Statenvergadering Z. H. geluk zouden wenschen op zijn reis en expeditie en hem tevens de zaak van Brakel zouden uiteenzetten. Die heeren schijnen den volgenden dag, toen Willem III juist 's Hage verliet om zich naar Engeland te begeven, nog gelegenheid te hebben gevonden Z. H. over de zaak van Brakel te spreken, althans in de Vroedschapsvergadering van 1 November rapporteerde de pensionaris Beyer,

dat zij zich van deze hunne taak hadden gekweten. Dat deze zelfde vergadering besloot «de sake van doms. van Brakel voor als noch te houden in state», wettigt het vermoeden, dat de Prins Brakel de hand boven het hoofd was blijven houden.

Toch ging de Rotterdamsche regeering voort den predikant haar misnoegen te laten gevoelen. Ongeveer twee jaren lang onthield zij hem het stadstractement. Eerst in de Vroedschapsresolutie van 12 Juli 1690 leest men weer iets van de zaak van Brakel en wel, dat Burgemeesteren de vergadering mededeelden, dat zij verscheidene malen aan hun huis een bezoek hebben gehad van gedeputeerden van den Kerkeraad en van Ds. Brakel zelf, waarbij deze hun met zeer grooten ernst hadden verzocht hun invloed te willen gebruiken om het ongenoegen, dat tusschen de regeering en Ds. Brakel over de predikatie van 25 Juli 1688 en hare uitgave ontstaan was, uit den weg te ruimen. Tevens, dat bij deze bezoeken verzocht was, dat het «achterstalligh tractement, 't welck hij van dese stad, als predicant altijd heeft getrocken, aen hem [Brakel] mogte werden voldaan, ende den thesaurier ordinaris deser stede gelast hetselve bij continuatie aan hem Dome. à Brakel te laten volgen». Na eenige discussie werd toen besloten, Burgemeesteren en de vier bovengenoemde heeren, die vroeger in de zaak van Brakel hadden gezeten te machtigen om haar uit den weg te ruimen en af te doen, «soo-danigh als sij met het meeste respecte voor de Regeringe en ruste van Gods Kercke sullen bevinden te behoren».

Men schijnt hierin werkelijk te zijn geslaagd, althans van een min gewenschte verhouding tusschen Brakel en de Rotterdamsche magistraat valt in de volgende jaren — hij stierf den 30 October 1711 — geen spoor te ontdekken. Ook de zaak van het «achterstalligh tractement» is spoedig in orde gekomen.

Had Brakel de *f* 900, die door de stad voor tractement en huishuur aan de predikanten werden toegelegd, sedert 21 Mei 1688, gedurende twee jaren moeten missen, in de thesauriersrekening van 1698 leest men:

«Betaelt aen Wilhelmus à Brakel, Predikant een somma van agtien hondert guldens over twee Jaaren wedde, verscheenen den 21 Meij 1689, en 1690 volgens quitantiën dus *f* 1800».

Ons rest nog een kort overzicht te geven van de literatuur, die door het verschijnen van Brakels boekje in October van 1688 ontstond (1).

De eerste, die tegen Brakel de pen opnam, was I. C. van Bleiswijk, ontvanger-generaal der kerkelijke goederen te Delft. Deze ambtenaar der Staten van Holland meende de handeling der Rotterdamsche heeren in betrekking tot Crombrugges beroep te moeten verdedigen in een werkje «Mose als een Godt over Aäron». Hierin trachtte hij naar aanleiding van Exodus 4: 16 en met beroep op een resolutie der Staten van Holland, d.d. 17 September 1687, waarbij verklaard werd, dat de magistraten niet gehouden waren om redenen te geven, indien zij een beroep inprobeerden, aan te toonen, dat «de geloovige Overheden (onder Christus) de wettige hoofden over de zichtbare particuliere Kerken hier op aarde» zijn.

Brakel beantwoordde dit werkje, dat in het begin van 1689 te Delft verscheen, den 7 Juni 1689 met «Een Brief aen de Ed. Heer J. C. van Bleiswijk» (2), waarin hij diens remonstrantsche begrippen van kerkrecht weerlegde. Behalve door hem werd Bleiswijks boekje ook nog bestreden door J. Schuts «Schriftuurlijk en Redelijk Oordeel over

---

(1) Hocfdbronnen voor dit opstel zijn, behalve Brakels preek, de Resolutiën der Vroedschap van Rotterdam geweest.

(2) Meulman No. 6555.